

Волошин Єгор Олександрович

Аспірант кафедра політичних наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0006-8398-3795>

e-mail: yehorvoloshyn@knu.ua

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ ЯК СКЛADOVA СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Резюме

Проаналізовано проблему вибору оптимальної форми державного правління на сучасному етапі розвитку української держави. Досліджено еволюцію форми державного правління та виокремлено п'ять основних етапів її трансформації в Україні з моменту проголошення незалежності до сьогодні. Проаналізовано переваги та недоліки президентсько-парламентської та парламентсько-президентської форм правління в українських реаліях. Визначено ключові фактори впливу на зміну форми правління в Україні: політичну обстановку, стан громадянського суспільства та євроінтеграційні процеси. Виявлено тенденцію до парламентаризації системи державного управління в Україні з урахуванням європейських та євроатлантичних інтеграційних процесів. Проаналізовано вплив трансформації форми державного правління на процеси суспільно-політичної консолідації в Україні. Обґрунтовано, що зміна форми правління виступає не лише інституційною реформою, але й важливим чинником консолідації суспільства навколо демократичних цінностей та євроінтеграційного курсу держави, ефективність якого залежить від низки соціально-політичних умов. Продемонстровано, що інституційні зміни без відповідного суспільного консенсусу та зрілості політичних інститутів не гарантують досягнення політичної стабільності. Встановлено, що парламентська форма правління має вищий консолідаційний потенціал через забезпечення ширшого представництва суспільних груп та більш збалансованого розподілу влади.

Ключові слова: держава; форма правління; консолідація; демократизація; парламентаризм; президентсько-парламентська республіка; парламентсько-президентська республіка.

Вступ

Питання про форму державного правління та її вдосконалення є одним з основоположних для конституювання сучасної держави, налагодження політичного устрою, організації та здійснення державної влади, ефективної реалізації механізму поділу влади й системи стримувань і противаг. Від вибору того чи іншого способу організації державної влади й оптимальної її форми залежить значною мірою перспектива розвитку держави. Особливо гостро це питання постає в державах перехідного типу, до яких належить і Україна.

З набуттям незалежності в 1991 р. в українському політикумі точилися дискусії навколо прийняття належної моделі функціонування нової Української держави, зокрема й щодо найбільш прийнятної форми державного правління. Проблема створення оптимальної моделі для України на сучасному етапі розвитку залишається до кінця невирішеною, адже намагання неодноразово змінити й адаптувати форму державного правління в Україні не дали достатньо ефективного результату і все одно призводили до протистояння між різними владними інституціями, що спричиняло різноманітні кризи в суспільстві та недовіру народу до влади. Недосконалість системи стримувань і противаг в Україні призводила до значних проблем у функціонуванні політичної системи. Тому, це питання є актуальним не тільки серед вітчизняних науковців, а й серед представників української політики та широкої громадськості.

Особливої актуальності тема дослідження набуває в контексті необхідності досягнення суспільно-політичної консолідації як базової умови для ефективного проведення реформ та протидії зовнішнім загрозам. Пошук оптимальної форми правління виступає одним із ключових механізмів досягнення консенсусу між різними політичними силами та соціальними групами.

Особливої значущості тема нашого дослідження набуває в контексті політичної, соціальної та економічної кризи, в якій перебуває Україна, адже низка експертів та дослідників називають зміну форми державного правління одним з можливих шляхів повернення довіри населення до вищих органів влади та покращення ситуації, що склалася. Незважаючи на те, що сьогодні невпинно ведуться дискусії щодо належного функціонування політичних інститутів, упровадження необхідних реформ і політичних перетворень, що в тому числі стосуються форми держави, взаємовідносин органів державної влади та принципів їх утворення й функціонування, слід визнати, що залученість фахових науковців до суспільного дискурсу

щодо оптимальної форми організації державної влади в Україні, на жаль, є низькою.

Метою даної статті є дослідження еволюції форми державного правління в сучасній Українській державі, визначення основних тенденцій її розвитку, а також впливу на процеси суспільно-політичної консолідації в незалежній Україні.

Методи дослідження

Дослідження ґрунтується на комплексному застосуванні загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. За допомогою системного методу розглянуто форму державного правління як складне політико-правове явище. Історичний метод дозволив дослідити еволюцію форми державного правління в Україні з моменту проголошення незалежності, виокремити ключові етапи її трансформації та визначити причинно-наслідкові зв'язки між політичними процесами різних періодів незалежності. Формально-юридичний метод забезпечив аналіз нормативно-правових актів, що регулюють форму державного правління в Україні. Через структурно-функціональний метод розкрито механізми розподілу повноважень між гілками влади, функціонування системи стримувань і противаг та визначено особливості взаємодії між гілками влади за різних форм правління. Нормативно-ціннісний метод допоміг оцінити відповідність тієї чи іншої форми державного правління демократичним цінностям та вплив форми правління на ціннісну консолідацію суспільства. За допомогою прогностичного методу визначено перспективи розвитку форми державного правління. Застосування зазначених методів дозволило провести комплексне дослідження й обґрунтувати *висновки* щодо тенденцій розвитку форми державного правління в незалежній Україні та впливу форми правління на процеси суспільно-політичної консолідації.

Результати дослідження

Дослідження проблеми вибору найбільш прийнятної форми правління на сучасному етапі розвитку Української держави необхідно почати з розуміння поняття «форма державного правління».

Український дослідник М. Вегеш визначає форму державного правління як «певний спосіб організації верховної влади в державі, який визначається джерелами влади, порядком формування і правовим статусом вищих державних органів, обумовлює структуру, принципи взаємовідносин та сферу компетенції кожного з них» [1, с. 92].

Прихильники вузького трактування форми державного правління пов'язують її тільки із правовим становищем держави, організацією вищої державної влади, а точніше правовим статусом глави держави. Прихильники широкого трактування до його елементів долучають

відносини вищих органів державної влади з населенням, центрами економічної та політичної влади, політичне середовище тощо [2, с. 75].

Так, спосіб організації політичної влади в державі, тобто те, що заведено визнавати формальним джерелом державної влади, її структура, яким чином формуються центральні органи, їх повноваження і компетенція, та як вони взаємодіють між собою й підпорядковуються один одному, визначає форму державного правління.

В сучасній політичній науці традиційно розрізняють дві форми державного правління, що ґрунтуються передусім на правовому становищі глави держави: монархію та республіку. Голова республіки — президент — є виборною та змінювано особою, а його влада є похідною від виборців або представницького органу. Голова монархічної держави — монарх (король, князь, імператор, цар тощо) — володарює одноосібно, внаслідок самого свого походження, адже належить до правлячої династії. Влада монарха є спадковою і довічною, не надається йому людьми, не є похідною від будь-якої іншої влади, органу чи виборців.

Класичними критеріями класифікації республіканських форм правління є поділ державної влади, спосіб обрання глави держави, компетенція вищих органів, їх взаємодія тощо. Насамперед головним є те, хто формує уряд і перед ким він несе відповідальність. За таким принципом республіки поділяються на президентські, парламентські (або парламентарні) та змішані. Змішані республіки зі свого боку бувають президентсько-парламентськими або парламентсько-президентськими. Монархії поділяються на необмежені (або абсолютні) та обмежені. Останні бувають дуалістичними або парламентськими.

Оскільки метою нашого дослідження є виявлення впливу форми державного правління на процеси суспільної консолідації в межах її політичного аспекту в період незалежності нашої держави, а також аналіз форми правління як складової зазначеного процесу консолідації, то необхідним є надати визначення феномену суспільно-політичної консолідації.

Можна виокремити низку різноманітних підходів до розуміння суспільно-політичної консолідації як складного багатогранного соціо-політичного явища. Проте, враховуючи предмет нашого дослідження, до уваги мусимо взяти передусім саме інституційний підхід, згідно з яким суспільно-політичну консолідацію слід визначати як процес зміцнення та стабілізації демократичних практик та інститутів, за якого різні політичні сили, суспільні групи та громадянське суспільство в цілому досягають згоди щодо основних правил політичної гри, що забезпечує функціонування політичної системи без серйозних криз легітимності. Звідси виводимо й інституційний вимір даного феномену, що охоплює стійкість демократичних

інститутів, ефективну систему стримувань і противаг, наявність правової держави, легітимність політичної системи тощо.

Сьогодні Україна вважається парламентсько-президентською республікою, з переважаючим, хоч і не значною мірою, обсягом повноважень парламенту та уряду. Втім, так було не завжди в роки нашої незалежності. Зміна форм правління в сучасній Україні зумовлена багатьма факторами, насамперед політичною обстановкою в державі.

Шлях становлення форми правління в сучасній Україні розпочався з ухвалення Верховною Радою УРСР концепції нової Конституції 19 червня 1991 р., в якій зазначалося, що найбільш прийнятною формою організації державної влади в конкретних історичних умовах розвитку є президентська республіка. 5 липня 1991 р. Конституція УРСР 1978 р. отримала доповнення у вигляді нової глави — «Президент України», котра закріплювала, що Президент України є главою держави та главою виконавчої влади. Запровадження посади Президента держави значно вплинула на компетенції Верховної Ради, її Президії, а також Уряду. Так, перший проєкт нової української Конституції в листопаді 1991 р. передбачав, що Президент є главою держави й виконавчої влади, якому надавалися повноваження щодо формування Кабінету Міністрів (уряду) без участі в цьому процесі Верховної Ради. Новий варіант проєкту Конституції від 27 травня 1993 р. передбачав президентсько-парламентську форму правління, а Президент визнається лише як глава держави. Згідно з Указом Президента від 27 вересня 1993 р. «Про керівництво Кабінетом Міністрів України» протягом періоду до червня 1994 р. Україна набуває фактично президентського характеру республіки, адже глава держави поклав на себе обов'язки щодо прямого керівництва Кабінетом Міністрів України. Оскільки конституційний процес в Україні загалом уповільнився, то в цей час набула розвитку й певною мірою поширилась ідея прийняття так званої «малої конституції», себто конституційного акта, який мав би регулювати лише засади організації державної влади. 8 червня 1995 р. Верховною Радою України та Президентом України дана ідея була реалізована у вигляді Конституційного Договору, що визначав основні засади організації й функціонування державної влади та місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України. Конституційний Договір не мав положення, що закріплює форму державного правління, однак із його аналізу очевидним стає перевага елементів президенціалізму, адже Президент визначався як глава держави й виконавчої влади, отримував право призначати Прем'єр-міністра і формувати склад Кабінету Міністрів, а також наділявся правом законодавчої ініціативи [3, с. 110].

28 червня 1996 р. відбулося прийняття Конституції України, що закріпила модель президентсько-парламентської республіки. Конституція

визнавала Президента главою держави. Вищим органом виконавчої влади був Кабінет Міністрів, порядок формування якого відповідає так званому позапарламентському способу формування уряду, за якого провідна роль у цій справі належала президенту, а не парламенту. Прем'єр-міністра, як главу виконавчої влади, призначав Президент, проте це його рішення набувало чинності лише після підтримки більшої частини конституційного складу парламенту [3, с. 111; 4, с. 45].

Починаючи з 2002 р. планувалися зміни до Основного Закону України та проголошується курс на перехід до парламентсько-президентської республіки. В період 2002-2004 рр. до Верховної Ради України була внесена, як президентом, так і парламентарями, низка різних законопроектів щодо змін у Конституції України. Проте ні в тексті чинної Конституції, ні в запропонованих змінах до неї не було безпосереднього зазначення конкретного виду змішаної республіканської форми державного правління. 8 грудня 2004 р. Верховною Радою відбулося ухвалення Закону України «Про внесення змін до Конституції України», що знаменувало реформування змішаної моделі правління в Україні в напрямі від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки. Ця редакція набрала чинності 1 січня 2006 р. [3, с. 111–112].

Так, до 2004 р., доки не були внесені Верховною Радою перші важливі зміни в Конституцію України, переважна кількість повноважень належала президентові. В період 2004-2010 рр. повноваження президента були значно обмежені, а уряду та парламенту — розширені. Кандидатури Прем'єр-міністра, Міністра оборони та Міністра закордонних справ Верховна Рада призначала за поданням глави держави, а інших членів уряду — за поданням Прем'єр-міністра України. Однак кандидата на посаду Прем'єр-міністра України Президент міг подати до розгляду Верховної Ради лише за пропозицією коаліції депутатських фракцій [5]. Такі зміни стали результатом намагань різноманітних політичних сил реформувати політичну систему в Україні, наблизивши її більше до парламентської форми.

Передача Верховній Раді низки повноважень президента утвердила парламентсько-президентську форму державного правління, а також стала спробою розв'язати проблему політичної безвідповідальності влади, адже уряд сформований більшою мірою парламентською більшістю мав би впроваджувати політику цієї самої більшості. Проте на практиці цього не сталося, ба більше, це призвело до ще значнішого протистояння між Президентом, Прем'єр-міністром та Верховною Радою.

У 2010 р. підконтрольна тодішньому президентові В. Януковичу Партія регіонів звернулася до Конституційного Суду з метою оскаржити зміни 2004 р., відновивши таким чином дію попередньої редакції

Конституції та повернувши повноваження часів президентства Л. Кучми. 30 вересня 2010 р. Суд визнав ці зміни незаконними, що не відповідають Конституції України, оскільки мало місце порушення конституційної процедури розгляду і прийняття закону. У 2014 р. парламент проголосував за відновлення редакції норм Конституції 2004 р., що відповідає засадам парламентсько-президентської республіки [5].

Слід наголосити, що більшість українських політиків, що апелювали до «зміни системи», зокрема й переходу до парламентарної форми державного правління, насправді робили це не з намірів налагодження функціонування політичної системи в Україні, а скоріше з власних корисливих мотивів, відчуваючи програш у боротьбі за владні позиції. На відміну від політикуму, прагнення громадянського суспільства «змінити систему» радше означає зміну саме політичного режиму, його демократизацію. Ба більше, зміна політичної системи насправді охоплює реформування її різних структурних складових.

Перманентні зміни різних моделей державного правління протягом історії незалежної України стали суттєвим фактором політичної нестабільності. Ці коливання, часто спричинені кон'юнктурними політичними інтересами, а не стратегічним баченням, підривали довіру до державних інститутів та ускладнювали формування стійких правил політичної гри, що є важливими передумовами консолідації, а також поглиблювали розкол між політичними елітами.

Загалом в період незалежності Українська Держава балансувала між двома змішаними формами правління — президентсько-парламентською (в період до 2004 р. та 2010–2014 рр.) та парламентсько-президентською (2004–2010 рр. та 2014 р. — донині). Проте жодної згадки в Основному Законі про «президентсько-парламентську республіку» чи про «парламентсько-президентську республіку» немає.

Увесь час державотворення в нашій новітній історії можна описати як намагання знайти оптимальний баланс між трьома основними суб'єктами здійснення верховної влади в державі — Президентом, Верховною Радою та Кабінетом Міністрів. Проте зміна форм державного правління, намагання їх неодноразово адаптувати не дали достатньо ефективного результату і все одно призводили до протистояння між різними владними інституціями, що спричиняло різноманітні кризи в суспільстві та недовіру народу до влади.

Така політична нестабільність негативно впливала на стан консолідації суспільства, який є складним багатовимірним процесом, що передбачає досягнення згоди між основними політичними акторами щодо базових правил політичної гри та формування спільної системи цінностей у суспільстві.

Аналізуючи вплив різних форм державного правління на суспільно-політичну консолідацію, можна виокремити кілька ключових аспектів, що відображають взаємозв'язок між цими явищами. По-перше, зміна форми правління впливає на характер взаємодії між політичними елітами, сприяючи або, навпаки, перешкоджаючи досягненню консенсусу з ключових питань державного розвитку. По-друге, форма правління визначає рівень залученості громадян до політичних процесів, що безпосередньо впливає на формування громадянської ідентичності та суспільну консолідацію. По-третє, трансформація форми правління виступає індикатором цивілізаційного вибору країни, відображаючи її орієнтацію на європейські або євразійські моделі державного устрою.

Водночас слід зазначити, що ефективність впливу форми правління на консолідаційні процеси залежить від багатьох факторів, зокрема рівня політичної культури, розвитку партійної системи, якості політичних еліт тощо. В українських реаліях трансформація форми правління часто відбувалася під впливом короткострокових політичних інтересів, а не стратегічного бачення розвитку держави, що знижувало її консолідаційний потенціал.

Користуючись західними підходом та термінологією, де не прийнято у змішаній формі правління виокремлювати президентсько-парламентську та парламентсько-президентську форми, Україну можна назвати просто напівпрезидентською (або змішаною) республікою.

Можемо визначити, що в періоди приходу до влади в Україні проєвропейських політичних сил набував сили розвиток парламентаризму. Тенденції до зосередження влади в руках президента можна прослідкувати в період правління Л. Кучми, що є періодом президентсько-парламентської республіки (1996-2004 рр.), який характеризувався посиленням вертикалі виконавчої влади та централізацією управління, що сприяло певній політичній стабілізації після хаотичних перших років незалежності. Проте така надмірна концентрація влади в руках президента призвела до зростання недовіри до влади, поглиблення регіональних відмінностей і поляризації суспільства, що негативно вплинуло на процеси суспільно-політичної консолідації.

Перехід до парламентсько-президентської республіки у 2004 р. став результатом масштабних суспільно-політичних змін і протестів під час Помаранчевої революції та відображав прагнення до більш збалансованої системи державного управління. Ця трансформація мала потенціал для посилення суспільно-політичної консолідації через розширення парламентаризму та демократизацію політичної системи. Однак протистояння між президентом та прем'єр-міністром, а також відсутність ефективної

системи стримувань і противаг призвели до політичної кризи, що негативно вплинуло на консолідаційні процеси.

Також намагання сконцентрувати владу були за часів президентства В. Януковича. Так, повернення до президентсько-парламентської моделі у 2010 р. супроводжувалося посиленням авторитарних тенденцій та спробами централізації влади, що призвело до поглиблення суспільного розколу та зрештою до масштабних протестів під час Революції Гідності. Цей період яскраво демонструє, як невідповідність форми правління суспільним очікуванням і демократичним цінностям може призвести до дезінтеграційних процесів та політичної кризи. Проте опозиційна діяльність, зокрема й парламентська, та активність громадянського суспільства не дали змоги узурпувати владу та перетворити Україну в суперпрезидентську республіку (з вагомими повноваженнями президента та слабким парламентом) на зразок деяких інших країн пострадянського простору (Білорусь, Азербайджан, Казахстан тощо).

Відновлення парламентсько-президентської республіки у 2014 р. стало важливим кроком у напрямку суспільно-політичної консолідації в умовах необхідності проведення системних реформ. Розширення повноважень парламенту та уряду сприяло більш збалансованому розподілу влади та посиленню демократичних інститутів. Водночас євроінтеграційний курс, закріплений у Конституції, потенційно став консолідуючим чинником, що об'єднав різні політичні сили навколо спільної мети.

Можемо зробити висновок про загальну тенденцію парламентаризації владної системи в Україні з періодичними відкохуваннями.

Різноманітні коливання рівня концентрації влади, відхилення від її середнього значення залежали від конкретних уподобань політичних еліт, тобто залежно від того, як ці еліти сприймали свої перспективи утримання влади, що зумовлено відносним балансом між основними політичними силами та громадським тиском. Україна має достатньо збалансовану політичну конкуренцію, що не дозволяє реалізувати надмірну концентрацію влади в одних руках [6, с. 187].

Останнім часом знову актуальним стало питання вибору найбільш ефективної форми державного правління та балансу політичної ваги й повноважень між парламентом і президентом, адже недосконалість системи стримувань і противаг в Україні призводила до значних проблем у функціонуванні політичної системи. Крім того, ситуація погіршується в результаті неналежного функціонування державного механізму через порушення конституційних засад поділу влади.

Доказами того, що парламент має ширші повноваження в Україні є те, що саме Верховна Рада пропонує президентові кандидатуру

прем'єр-міністра, президент подає її на розгляд парламенту, а народні депутати голосують. Зі всього складу уряду президент пропонує на затвердження лише двох міністрів — оборони та закордонних справ, в той час, як прем'єр-міністр — усіх інших членів Кабінету міністрів. Верховна Рада контролює роботу Кабінету Міністрів України, голосує за призначення та відставку генерального прокурора. Кабінет Міністрів відповідальний перед Верховною Радою та Президентом України. Також Кабінет Міністрів підзвітний Верховній Раді. Президент може накладати вето на ухвалені Верховною Радою закони, якщо їх зміст не стосується внесення змін до Конституції. Проте парламент спроможний подолати вето президента. Верховна Рада двома третинами від конституційного складу (300 голосів) може змінювати Конституцію, призначати дати виборів президента, затверджувати державний бюджет тощо [6, с. 190].

Однак зарубіжний досвід парламентсько-президентських республік свідчить, що для глав держав винятки щодо внесення кандидатур окремих членів уряду зазвичай не передбачаються. Президент має право на скасування актів органів виконавчої влади. У Президента України також з'явилися додаткові можливості ухвалювати за його рішенням дострокове припинення повноважень Верховної Ради у випадках, якщо протягом одного місяця у Верховній Раді України не було сформовано коаліцію, якщо протягом 60 днів після відставки Кабінету Міністрів України не було сформовано його персональний склад, або якщо протягом 30 днів однієї чергової сесії не розпочалися пленарні засідання. Крім того, Президент України має повноваження у призначенні кандидатур на низку важливих державних посад, таких як Голова Служби безпеки, Голова Національного банку, третина складу Конституційного Суду тощо [3, с. 112–113].

Деякі надто значні повноваження Президента України можуть свідчити про певну невідповідність класичній системі парламентсько-президентської республіки. Ба більше, значні повноваження політичного центру, унітарність нашої держави дають можливість президенту зосередити значну кількість влади у своїх руках. Також ситуація ускладнюється через запровадження воєнного стану в Україні з лютого 2022 р. у зв'язку з російським повномасштабним вторгненням в Україну, адже це призвело до ще більш централізованого контролю над політичними процесами в державі.

Поява в українському суспільстві ідей щодо збільшення владних повноважень президента спричинена відсутністю довготривалої історії розвитку та становлення парламентаризму в Україні, незрілістю української демократії та громадянського суспільства, слабкістю політичних інститутів і поширеністю тимчасових так званих політичних проєктів.

Також значною проблемою для ефективного функціонування політичної системи й держави в цілому є відсутність належної політичної

свідомості та культури як серед населення, так і серед політичної еліти, що призводить до низки серйозних проблем, серед яких: низький професійний рівень державних посадовців, відсутність єдиної кадрової політики в державі, політичний та правовий нігілізм тощо. Важливо відзначити, що форма державного правління безпосередньо впливає на рівень політичної участі громадян та розвиток громадянського суспільства, що є ключовими елементами суспільно-політичної консолідації. Парламентаризм створює більше можливостей для громадянської активності через посилення ролі політичних партій та представницьких органів влади.

Низка політичних експертів вважають президентську форму правління небезпечною для України. Зокрема, вказують на наступні причини. По-перше, це орієнтація на минуле, спрямованість на квазімонархію, коли особиста харизма лідера змагається за значимість з законами та цінностями суспільства. По-друге, на пострадянському просторі «президентська вертикаль» (передусім Адміністрація / Офіс президента) є прямим спадком емцем номенклатурної вертикалі Комуністичної партії. Також важливим аргументом є те, що практично вся Європа — це регіон парламентських республік. Окрім того, науково доведено, що чим сильнішими є парламенти, тим сильнішою є й демократія, адже депутати є ближчими до виборців, між ними можливий ефективний постійний зв'язок тощо [6, с. 189-190; 7].

Критики форми правління в сучасній Українській державі небезпідставно зауважують, що сьогодні фактично існує дві вертикалі влади (президентська та парламентська), що почасти дублюють одне одного і вдаються до протистояння. Деякі прихильники парламентської форми наголошують, що окрім відсутності такої проблеми в парламентській республіці значною перевагою є відсутність загальних президентських виборів і мала роль інституту президентства в державному управлінні, що допоможе значно зменшити витрати фінансових, економічних і політичних ресурсів на утримання президентської вертикалі та на президентську виборчу кампанію, а також буде усунуто один з факторів чергового соціально-політичного протистояння. Таким чином, пріоритетними для України стануть лише парламентські вибори, після яких долю країни буде вирішувати обрана народом більшість політично структурованого представницького органу, що й формуватиме уряд [4, с. 46].

Отже, Україні вдалося уникнути перетворення на суперпрезидентську республіку. За роки незалежності основні дискусії точилися навколо двох змішаних форм — президентсько-парламентської та парламентсько-президентської. Нині, згідно з Конституцією України, більшість повноважень зосереджена саме в парламенті. Тому, сьогодні Українську Державу прийнято називати парламентсько-президентською. Проте ніяких норм в

Конституції, що виокремлювали б конкретний вид форми змішаного державного правління, немає.

Однак деякі українські дослідники, зокрема М. Трещов та А. Мунько, наголошують на тому, що оскільки сьогодні президент має абсолютну більшість у парламенті, та зважаючи на наявність окремих положень в Основному Законі — Конституції України, Володимир Зеленський фактично має значну кількість влади у своїх руках, потужні важелі впливу на парламент, і відповідно на уряд, то ми маємо підстави на визначення форми державного правління в Україні як де-факто президентсько-парламентської [6, с. 190–191].

Оскільки на сьогодні в Україні обрано Західний вектор розвитку, шлях в напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції, то з огляду на це нам слід орієнтуватися на Західні моделі державного управління і враховувати тенденції розвитку європейських форм державного правління. Особливо слід звернути увагу на постсоціалістичні країни сьогоdnішнього глобального Заходу, на їх досвід державного будівництва, оскільки вони мають з нами спільне соціалістичне минуле.

Серед 27 країн-членів ЄС лише одна країна є президентською республікою — Кіпр. Всі інші держави-члени союзу є парламентськими демократіями (більшість є республіками, меншість — монархіями) з деякими винятками, адже є кілька країн зі змішаними республіканськими формами правління [7]. Деякі держави складно класифікувати й однозначно віднести до одного конкретного підвиду республіки.

Парламентаризм домінує як на європейському континенті, так і на Заході в цілому. Більшість розвинутих держав мають парламентську (переважно республіканську) форму державного правління. Країни, що мають розвинений парламентаризм менше схильні до авторитаризму та мають вищий індекс демократії [8]. Передусім це країни Північної Європи, а також Центральної та Західної. Тому, парламентська форма правління притаманна саме розвинутих європейським державам. Також у світі немає жодної успішної держави з президентською формою правління, крім США, де головним запобіжником від скоочування до авторитаризму є надзвичайно високий ступінь децентралізації, адже країна є федерацією з доволі обмеженими повноваженнями центральної влади.

Чи не найголовнішою умовою задля ефективного функціонування парламентської моделі республіки та розвиненого парламентаризму є наявність стійких, сильних та незалежних партій, що відстоюють інтереси своїх виборців, а не олігархічних груп.

Подекуди лунають пропозиції щодо переходу України до монархічної форми державного правління. Раніше прихильники гетьманського руху

в якості очільника Української держави розглядали Петра Скоропадського та його нащадків. Нині прибічники українського монархізму розглядають кандидатуру Грегора Розумовського, що є прямим нащадком українського гетьмана Кирила Розумовського.

Але на нашу думку, розгляд монархічних форм правління для України не є доцільним з огляду на те, що в Україні вже історично склалася наявна республіканська модель, а встановлення / відновлення монархії не має достатнього підґрунтя. Оскільки монархічна форма не є притаманною нашій державі в новітній історії, то немає потреби штучно встановлювати таку політичну модель, що не є вкоріненою в культурні, суспільні та політичні традиції нашого народу.

Отже, Україна пройшла довгий шлях реформування державного правління на який мали вплив історичні державотворчі традиції, розстановка політичних сил, різноманітні політичні процеси тощо. В період незалежності спостерігається тяжіння до змішаної республіканської (напівпрезидентської) форми правління. Еволюція форми державного правління в Україні враховує європейські тенденції та стандарти конституціоналізму, парламентаризму, демократії, децентралізації та верховенства права. Проаналізовані нами дані свідчать про перехід системи державного управління в бік парламентаризації.

Перехід до парламентсько-президентської моделі у 2004 та її відновлення у 2014 роках мали потенціал для посилення суспільно-політичної консолідації через розширення повноважень парламенту, посилення представництва різних політичних сил та демократизацію політичної системи. Однак реалізація цього потенціалу значною мірою залежала від розвитку політичної культури, зміцнення партійної системи та здатності політичних еліт до компромісу та співпраці. Відсутність ефективної системи стримувань і противаг та часті політичні кризи нівелювали консолідуючий ефект парламентаризації.

Таким чином, з урахуванням існуючих реалій можемо спрогнозувати перехід в майбутньому до ще більш парламентської форми правління з огляду на європейські та євроатлантичні інтеграційні процеси, що відбуваються в нашій державі. У контексті євроінтеграційних прагнень України парламентаризація системи державного управління виступає не лише інституційним наближенням до європейських моделей, але й важливим чинником ціннісної консолідації суспільства навколо ліберальних та демократичних принципів.

В такому разі, необхідним буде проведення конституційної реформи у співпраці з експертами з подальшою зміною форми державного правління, тобто повноцінного переходу до парламентської демократії. Ми усвідомлюємо, що внесення змін до Конституції може викликати політичну

кризу в державі, ба більше, наголошуємо на тому, що через складну політичну ситуацію, складний механізм внесення змін до Конституції та неготовність великої частини правлячої еліти до різких конституційних змін найближчим часом зміна форми державного правління має низьку ймовірність. Проте вважаємо, що в далекій перспективі такі зміни відбудуться.

Важливим аспектом є прозорість і всеохопність цього процесу, адже трансформація форми державного правління, що відбуватиметься в результаті широкого суспільного діалогу й консенсусу основних політичних сил сприятиме посиленню легітимності нової моделі та її консолідаційного потенціалу. Натомість зміни, здійснені в непрозорий спосіб і без належного залучення громадськості, можуть призводити до делегітимації влади та поглиблення суспільного розколу.

Парламентсько-президентська форма правління, за умови її ефективного впровадження, створює передумови для балансу між різними гілками влади на інституційному рівні, представництва інтересів різних суспільних груп та регіонів країни, а також розширення можливостей для громадської участі. Таким чином, перспективи подальшої парламентаризації системи державного управління в Україні слід розглядати не лише з точки зору інституційної ефективності, але й з огляду на її потенціал щодо посилення суспільно-політичної консолідації. При цьому важливо забезпечити, щоб такі зміни відбувалися на основі широкого суспільного діалогу та супроводжувалися розвитком партійної системи, підвищенням політичної культури громадян та зміцненням демократичних інститутів.

Висновки

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні *висновки*. За роки незалежності Україна пройшла складний шлях становлення та трансформації форми державного правління, коливаючись між двома типами змішаної республіки: президентсько-парламентською та парламентсько-президентською. На цей процес впливали різноманітні фактори: історичні традиції, політична обстановка, розстановка політичних сил, зовнішньополітичний вектор розвитку держави.

Протягом незалежності можна виділити такі етапи еволюції форми правління: становлення форми державного правління зі значними повноваженнями президента (1991-1996 рр.), президентсько-парламентська республіка (1996-2004 рр.), парламентсько-президентська республіка (2004-2010 рр.), повернення до президентсько-парламентської республіки (2010-2014 рр.) та знову парламентсько-президентська республіка (з 2014 р. до сьогодні).

Тенденції до надмірної концентрації влади в руках президента (особливо в періоди президентсько-парламентської республіки) неодноразово

призводили до зростання недовіри суспільства, посилення регіональних відмінностей та поляризації. Спроби узурпації влади, як це спостерігалось за часів президентства В. Януковича, яскраво демонструють деконсолідуючий потенціал надмірної централізації влади та її невідповідності демократичним цінностям.

Аналіз розвитку форми державного правління в Україні свідчить про поступову тенденцію до парламентаризації, що відповідає загальноєвропейським тенденціям. Враховуючи євроінтеграційні прагнення України та досвід європейських країн, можна прогнозувати подальше посилення ролі парламенту в системі державного управління України й поступовий перехід до парламентської республіки. Однак для ефективного функціонування парламентської форми правління необхідно забезпечити низку умов: розвиток стійкої партійної системи, підвищення політичної культури громадян та політичної еліти, вдосконалення системи стримувань і противаг, забезпечення реального поділу влади.

Орієнтація на європейські стандарти та цінності, закріплена в Конституції, потенційно є потужним консолідуючим фактором. У цьому контексті парламентаризація системи державного управління розглядається не лише як інституційне наближення до європейських моделей, але і як важливий чинник ціннісної консолідації суспільства навколо ліберальних та демократичних принципів.

Ефективність впливу будь-якої форми правління на консолідаційні процеси залежить від легітимності її впровадження. Трансформації, що відбуваються в результаті широкого суспільного діалогу та консенсусу основних політичних сил, мають значно більший консолідаційний потенціал, ніж зміни, здійснені кулуарно та без належного залучення громадськості. Незалежно від формальних інституційних змін, реальний вплив форми правління на консолідацію визначається рівнем розвитку політичної культури, зрілістю партійної системи, силою громадянського суспільства та готовністю політичних еліт дотримуватися демократичних норм і процедур. Слабкість політичних інститутів та низький рівень політичної свідомості можуть нівелювати позитивний потенціал будь-якої моделі правління.

Таким чином, проведене дослідження підтверджує важливу роль трансформації форми державного правління у процесах суспільно-політичної консолідації в Україні. Встановлено, що парламентаризм створює більше можливостей для консолідації суспільства, оскільки забезпечує ширше представництво різних суспільних груп, більш збалансований розподіл влади та відповідає європейським демократичним традиціям. Форма державного правління є важливим, але не єдиним чинником суспільно-політичної консолідації в Україні. Її вплив є опосередкованим та залежить від цілого ряду політичних, соціальних та культурних контекстів.

Нестабільність у виборі моделі, тенденції до надмірної концентрації влади, недостатня зрілість політичної системи та відсутність глибокого суспільного консенсусу щодо базових принципів організації влади неодноразово гальмували процеси консолідації. У майбутньому, з урахуванням євроінтеграційних прагнень, подальша еволюція в бік більш парламентської форми правління може мати позитивний вплив на суспільно-політичну консолідацію, але лише за умови проведення конституційної реформи на основі широкого суспільного діалогу, зміцнення демократичних інститутів, розвитку партійної системи та підвищення політичної культури громадян. Без цих передумов формальні зміни в організації влади самі по собі не гарантують досягнення суспільної злагоди та політичної стабільності.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці комплексної моделі взаємозв'язку між формою державного правління та процесами суспільно-політичної консолідації, конкретних механізмів переходу до парламентської форми правління з урахуванням українських реалій, вивченні впливу конституційних змін на рівень суспільної згуртованості, зарубіжного досвіду парламентських республік, який може бути адаптований в Україні, а також аналізі можливих ризиків та шляхів їх подолання в процесі трансформації форми державного правління, зокрема механізмів забезпечення консенсусу між різними політичними силами щодо стратегічних напрямків державного розвитку в умовах парламентської демократії.

Список посилань

1. Політологія: підручник / М. М. Вегеш та ін.; ред. М. М. Вегеш. 3-тє вид., перероб. і доповн. Київ: Знання, 2008. 384 с.
2. Терещук М. М., Долгий О. А. Форми державного правління: історико-правовий аспект. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. Запоріжжя: ЗНУ, 2011. №1. С. 70-76.
3. Петришин О. Форма державного правління в Україні: до пошуку конституційної моделі. Право України. 2014. № 8. С. 105 – 116.
4. Олійник В. С., Олійник В. В. Республіканська форма державного правління: особливості її змішаної форми в Україні. Право і суспільство. 2018. № 4. Ч. 2. С. 42-48.
5. Гірко В. Форма правління і недоторканність депутатів: ключові зміни в Конституції України. 2023. Факти. 28 чер. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/polituka/20230628-forma-pravlinnya-i-nedotorkannist-deputativ-klyuchovi-zminy-v-konstytutsiyi-ukrayiny/>
6. Трещов М. М., Мунько А. Ю. Сучасна форма правління в Україні: науково-практичний дискурс. Науковий вісник: державне управління. 2022. № 2. С. 182-194.

7. Біла І. Парламентська чи президентська: яка форма правління для України найкраща? Радіо Свобода. 2020. 20 лис. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrainian-press-review/30959260.html>
8. Democracy index. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/democracy-index-eiu>

References

1. Vehesh, M. M. (Ed.). (2008). Political science: Textbook (3rd ed.) [in Ukrainian]. Znannia.
2. Tereshchuk, M. M., & Dolhyi, O. A. (2011). Forms of government: Historical and legal aspect [in Ukrainian]. Visnyk of Zaporizhzhia National University: Legal Sciences, 1, 70-76.
3. Petryshyn, O. (2014). Form of government in Ukraine: Towards the search for a constitutional model [in Ukrainian]. Law of Ukraine, 8, 105-116.
4. Oliinyk, V. S., & Oliinyk, V. V. (2018). Republican form of government: Features of its mixed form in Ukraine [in Ukrainian]. Law and Society, 4(2), 42-48.
5. Hirko, V. (2023, June 28). Form of government and immunity of deputies: Key changes in the Constitution of Ukraine [in Ukrainian]. Fakty. <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/polituka/20230628-forma-pravlinnya-i-nedotorkannist-deputativ-klyuchovi-zminy-v-konstytutsiyi-ukrayiny/>
6. Treshchov, M. M., & Munko, A. Y. (2022). Modern form of government in Ukraine: Scientific and practical discourse [in Ukrainian]. Scientific Bulletin: Public Administration, 2, 182-194.
7. Bila, I. (2020, November 20). Parliamentary or presidential: Which form of government is best for Ukraine? [in Ukrainian]. Radio Liberty. <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrainian-press-review/30959260.html>
8. Our World in Data. (n.d.). Democracy index. Retrieved from <https://ourworldindata.org/grapher/democracy-index-eiu>

Yehor Voloshyn

PhD student, Department of Political Science

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0006-8398-3795>

e-mail: yehorvoloshyn@knu.ua

**TRANSFORMATION OF THE FORM OF GOVERNMENT AS
A COMPONENT OF SOCIO-POLITICAL CONSOLIDATION IN
INDEPENDENT UKRAINE**

Abstract

The article analyses the problem of choosing the optimal form of state government at the present stage of development of the Ukrainian state. The evolution of the form of state government is studied and five main stages of its transformation in Ukraine from the moment of independence to the present day are identified. The advantages and disadvantages of the presidential-parliamentary and parliamentary-presidential forms of government in the Ukrainian realities are analysed. The key factors influencing the change of the form of government in Ukraine are identified: the political situation, the state of civil society and European integration processes. The tendency towards parliamentarisation of the public administration system in Ukraine in view of the European and Euro-Atlantic integration processes is revealed. The impact of the transformation of the form of government on the processes of socio-political consolidation in Ukraine is analysed. It is substantiated that the change in the form of government is not only an institutional reform, but also an important factor in consolidating society around democratic values and the European integration course of the state, the effectiveness of which depends on a number of socio-political conditions. It is demonstrated that institutional changes without an appropriate public consensus and maturity of political institutions do not guarantee the achievement of political stability. It is established that the parliamentary form of government has a higher consolidation potential due to the wider representation of social groups and a more balanced distribution of power.

Keywords: state; form of government; consolidation; democratisation; parliamentarism; presidential-parliamentary republic; parliamentary-presidential republic.

Стаття надійшла до редакції 09.06.25

© Волошин Є. О., 2025